

Vechi însemnări românești. Coordonator ALEXANDRU MAREȘ. Volumul I. *Cărți tipărite între anii 1561 și 1700.* Ediție, studiu introductiv, indici și glosar de CRISTINA-IOANA DIMA, București, Editura Academiei Române, 2021, 468 p.

Însemnările manuscrise prezente pe filele și copertele interioare ale cărților vechi românești reprezintă mărturii documentare cu o valoare patrimonială însemnată. Vechile notițe olografe, scrise „de cei modești și puțin cărturari uneori” (N. Iorga), facilitează cunoașterea vieții, a istoriei și a culturii din veacurile trecute, sub diversele lor aspecte. Cunosându-se importanța acestora, numeroși cercetători s-au ocupat, de-a lungul timpului, de „descifrarea” lor atât din cărțile tipărite, cât și din cele manuscrise, aducându-le în circuitul științific prin editarea în cuprinsul unor studii, cataloage de carte veche și de manuscrise, precum și al unor lucrări dedicate în mod special acestui subiect. O lucrare meritorie cu un astfel de conținut a fost întocmită recent de Cristina-Ioana Dima, sub coordonarea lui Alexandru Mareș, în cadrul Sectorului de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, ca prim volum al colecției realizate în cadrul proiectului mai larg *Vechi însemnări românești*, derulat de Academia Română.

Cuprinsul volumului este constituit din: *Cuvânt-înainte* (p. 5), *Abrevieri* (p. 6), *Studiul introductiv* (p. 7–30), *Notă asupra ediției* (p. 31–35), *Corpusul însemnărilor* (p. 39–407), *Glosar* (p. 409–421), *Indice tematic* (p. 422–430), *Indice de personalități* (p. 431–441), *Indice geografic* (p. 442–461), la care s-au alăturat, în finalul lucrării, un rezumat în limba engleză și câteva facsimile.

Ediția se deschide cu un preambul, semnat de Alexandru Mareș, în care se face o succintă prezentare a lucrării, arătându-se că aceasta conține peste 2300 de însemnări marginale din tipăriturile vechi românești (dintre anii 1561–1700), păstrate la Biblioteca Academiei Române din București, însemnări care pot interesa pe filologul „dornic să-și îmbogățească cunoștințele despre vechea limbă românească scrisă, și, deopotrivă, pe toți cei preocupați de studiul istoriei și culturii noastre de altădată” (p. 5), întrucât furnizează noi fapte de limbă și date istorice necunoscute, devenind un instrument de lucru util cercetărilor umaniste.

Studiul introductiv prezintă, mai întâi, o istoriografie a subiectului, pornind de la notița publicată de B. P. Hasdeu, în *Cuvente den bătrâni*, precum și de la dezideratul formulat de N. Iorga, conform căruia din notele marginale poate fi cunoscută „istoria țării prin cei mici”. Sunt menționate, de asemenea, lucrările lui Ilie Corfus, *Însemnări de demult* (1975), și Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult* (1990), cărora autoarea le atribuie un caracter fundamental în domeniu, dar subliniază, totodată, lipsa de exhaustivitate a conținutului lor și a criteriilor de selecție, precum și absența distincției dintre notele din cărțile tipărite și din cele manuscrise. La acestea se adaugă cele patru volume de *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, editate între 2008–2009 de istoricii Ioan Caproșu și Elena Chiaburu.

În privința însemnărilor din manuscrise, se precizează că situația acestora este întrucâtva rezolvată, întrucât „unicitatea fiecărui miscelaneu face ca orice catalog al acestor cărți să cuprindă, în mod obligatoriu, pe lângă descrierea conținutului, și semnalarea sau chiar reproducerea notelor marginale” (p. 7). Alături de prezentarea lucrărilor reprezentative referitoare la editarea corpusurilor de însemnări, autoarea atrage atenția și asupra faptului că materialul este risipit în nenumărate contribuții, dificil uneori de identificat, pentru bibliografierea cărora se cere, într-adevăr, timp și multă energie.

Pe lângă editările reprezentative ale corpusurilor de însemnări, sunt amintite unele publicații cu conținut programatic și orientativ din domeniu, precum cele ale lui Eugen Pavel (*Pentru un corpus al însemnărilor manuscrise românești*, în „Cercetări de lingvistică”, XXXIV, 1989, nr. 1, p. 53–58; *Între filologie și bibliofilie*, Cluj, Biblioteca Apostrof, 2007, p. 49–92), în cuprinsul cărora se dezbate argumentat importanța editării notelor marginale într-un corpus național, pe regiuni, reclamat, în

primul rând, de necesități de ordin lingvistic, sub aspectul limbii vorbite, urmate de cele istorice și ale istoriei mentalităților, conceput după rigori filologice. Pornind de la aceste considerente, Cristina-Ioana Dima menționează că faptul că întocmirea unui corpus cât mai exhaustiv al însemnărilor marginale a devenit, în ultimele decenii, una dintre preocupările curente ale institutelor academice de profil. Importanța unui astfel de corpus este văzută de editoarea volumului ca fiind, în primul rând, una patrimonială, întrucât însemnările „capătă o însemnătate deosebită pentru înțelegerea valorilor identitare ale unei comunități la un moment dat” (p. 8).

Istoriografia subiectului și expunerea problemelor acesteia este urmată în studiul introductiv de alte trei secțiuni: *Coordonate și limite*, *Semnificația însemnărilor marginale* și *Însemnările ca mărturie a identității*. În subcapitolul *Coordonate și limite*, autoarea se referă la editarea exhaustivă a însemnărilor în limba română și inventarierea acestora în alte limbi din cărțile românești tipărite în secolele XVI–XVII, aflate în fondul Bibliotecii Academiei Române din București, mai precis din 334 de unități bibliografice, aparținând la 51 de titluri (5 din sec. XVI și 46 din sec. XVII, respectiv 18 și 316 volume), de unde au fost transcrise un număr de 2381 de însemnări în limba română, dintre care unele conțin și formule slavone, grecești și, mai rar, latine. Editarea tuturor notelor a impus, după cum precizează autoarea, necesitatea stabilirii unor limite temporale, precum și alte criterii de selecție și organizare a notelor. Primul amintit dintre acestea este cel cronologic, potrivit căruia au fost editate însemnările până la sfârșitul secolului al XIX-lea, atunci când acestea întruneau o valoare documentară, ceea ce s-a notat după această dată fiind considerat, pe bună dreptate, note care aparțin altei categorii de texte. Din punctul de vedere al conținutului, s-au luat în considerare toate tipurile de însemnări, inclusive cele fragmentare, incomprehensibile și cu sens echivoc, pentru acestea din urmă motivul invocat, pe deplin justificabil, fiind cel lingvistic, căruia i s-a alăturat observația că „oricât de anodină ar fi o însemnare, fie și lipsită de înțeles, ea rămâne o mostră de scriere prețioasă prin vechime și autenticitate” (p. 10). Alte categorii cărora li se justifică prezența sunt cele care conțin *toponime* și *date*, prima relevantă pentru circulația cărții, cealaltă pentru că demonstrează că la data respectivă cartea în cauză a avut o funcție semnificativă pentru comunitatea sau proprietarul ei. Între însemnări nu au fost incluse textele întregi cu o structură de sine stătătoare, precum cărți de rugăciuni, cărți populare, scrieri religioase, istorice, lingvistice etc., acestea nefiind note marginale propriu-zise.

Semnificația însemnărilor marginale evidențiază, în principal, trei domenii în care însemnările marginale pot contribui cu informații importante: *istoria limbii*, *istoria cărții*, *istorie și istoria diferitelor comunități*.

Pentru istoria limbii, însemnările marginale sunt considerate o sursă importantă pentru identificarea prezenței și răspândirii unor fenomene lingvistice, atât la nivel fonetic, lexical, morfologic, cât și sintactic, întrucât, așa cum se precizează în introducere, se crede că „cei care fac astfel de notițe sunt eliberați de orice constrângere formală și folosesc limba în cel mai natural mod cu putință” (p. 11–12). Cu toate acestea, autoarea volumului atrage atenția că astfel de situații trebuie luate în considerare cu anumite rezerve, deoarece „nu toți cei care făceau însemnări pe carte stăpâneau întru totul meșteșugul scrisului; de aceea e posibil ca anumite forme pe care le-am putea considera specific limbii vorbite să nu fie decât rezultatul incapacității unora dintre ei de a reda corect grafic un enunț”, aducând ca exemplu, în acest sens, la nivel fonetic, evoluția lui *j* la *ǵ* în cuvântul *gertfi*, care nu are etimon latin, situație identificată într-o însemnare din Bihor, formă pe care o consideră că se poate datora „analogiei, hipercorectitudinii sau nepriceperii scribului de a reda slova *j*, pe care o folosea, probabil, mai rar” (p. 12). În alte cazuri, autoarea susține că însemnările pot confirma existența unor forme rare în anumite zone și epoci, aducând ca exemple folosirea articolului hotărât *li* în loc de *lui* în zona Bihorului (în însemnările 130 și 132 din *Palia de la Orăștie*), proteza lui *h* în articolul demonstrativ *ahastă* (în însemnarea 121), care arată că la 1692, anul însemnării, această formă era în uz în sud-vestul Transilvaniei, trecerea lui *î* la *u* în *au untrat*, înregistrată în localitatea Șinca, jud. Brașov (în însemnarea 381). De asemenea, absența rotacismului din însemnările editate o conduce pe autoare spre concluzia că acesta era, în secolul al XVII-lea, în proces de restrângere a ariei sale de manifestare (p. 13). Și în privința lexicului, autoarea exemplifică prin identificarea unor fenomene interesante, ca hapax-uri (*ghembovnic*, în însemnarea 1570), termeni rari (*celep*, în însemnarea 401), cuvinte neatestate (*lunieriu*, în însemnarea 1272), atribuirea aceluiași titlu la mai

multe cărți cu un conținut asemănător, semnificația unor cuvinte din glosele marginale etc. Interesante pentru istoria limbii sunt și opiniile exprimate de autorii însemnărilor referitoare la percepția limbii din diferitele sale etape de dezvoltare, pentru care în indicele tematic s-a constituit categoria *Aprecieri asupra cărții*.

Editoarea volumului subliniază că „poate cel mai valoros aport pe care însemnările marginale îl pot avea” (p. 15) este în domeniul *istoriei cărții*, întrucât acestea fac cunoscute informații importante referitoare la răspândire, circulație, deținători, donatori, îngrijitori, prețul cărții și al legăturii etc., într-un cuvânt pot reconstitui istoricul unei cărți sau al unui exemplar, ceea ce ne ajută să înțelegem mai bine, sub diverse aspecte, viața spirituală, culturală, manufacturieră, altfel spus, cartea ca obiect cultural, cât și ca produs material, tipografic, așa cum era ea văzută în acele vremuri. Pe de altă parte, se specifică faptul că, din volumul total al însemnărilor din corpusul de față, cele mai multe aparțin domeniului istoriei cărții. Pentru a evidenția mai bine acest lucru, Cristina-Ioana Dima a grupat exemplarele aceleiași tipărituri în mici capitole și a redat împreună toate însemnările de același tip, reliefând, în felul acesta, informațiile identificate referitoare la refacerea traseului unui cărți, la aria de răspândire și de influență culturală a unei tipărituri și, implicit, a unei tipografii, exemplificând cu *Biblia de la București*.

Însemnările aparținătoare acestui domeniu pun în lumină și alte aspecte importante, relevate de autoare, precum valoarea materială, culturală și spirituală a cărților, utilitatea lor, funcția lor de expiere a păcatelor realizată prin actul donației, utilitatea lor comunitară sau individuală, impusă de conținutul religios sau laic, relația comunității și a individului cu cartea, impusă iarăși de conținut etc. De asemenea, donațiile comune sau individuale, făcute de oameni simpli, de arhieriei, boieri și voievozi sunt văzute ca repere ale activității culturale realizate de către aceștia, care, de cele mai multe ori, nu pot fi cunoscute din alte surse, aceste consemnări sporind valoarea materială și afectivă a cărții respective. Un alt aspect important evidențiat este cel al cenzurii exercitate de textul-gazdă asupra conținutului însemnărilor, cenzură impusă de conținutul religios sau laic al cărților, ceea ce, observă cercetătoarea, ar putea să nu ofere informații valoroase pentru un istoric al mentalităților, situație determinată de faptul că multe dintre tipăriturile realizate în perioada avută în vedere sunt cărți cu un conținut religios, destinate cultului creștin public sau lecturii individuale. Pentru a demonstra exercitarea acestei cenzuri autoarea face, cu prudența impusă de realizarea unei note marginale ca rezultat al unei acțiuni întâmplătoare, o comparație între însemnările identificate în cinci exemplare ale *Paliei de la Orăștie*, dintre care patru sunt tipărite, iar unul manuscris, între notele identificate în *Biblia de la București*, între cele din *Mărturisirea ortodoxă*, tipărită la Buzău, în 1692, între cele din *Pravile*, din *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea* a lui Dimitrie Cantemir, din exemplarele din *Dumnezeiasca Liturghie*, tipărită la Iași, în 1683, precum și din cele din *Viața și petrecerea svinților*, tipărită la Iași, în 1682. Concluzia care se desprinde este aceea că impresiile de lectură erau condiționate „nu doar de cuprinsul cărții, care generează în mod firesc reacții, ci și de funcția pe care aceasta o îndeplinea sau nu în cadrul cultului” (p. 22).

Este remarcată valoarea documentară a acestei categorii de însemnări, care conțin informații prețioase despre războaiele ruso-austro-turce de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, despre cântecele și cronicile versificate din secolul al XVIII-lea, despre evenimente socio-istorice conjugate cu cele meteorologice, despre istoria comunităților religioase, istorii de familie și ale unor persoane mai mult sau mai puțin cunoscute, informații nelipsite de aspecte inedite.

În secțiunea introductivă *Însemnările ca mărturie a identității* se face referire la semnăturile scribilor, acestea fiind în economia corpusului cea mai bogată categorie, având scopul de a se permanentiza numele acestora în memoria colectivă. Cristina-Ioana Dima sesizează faptul că „arareori semnăturile sunt doar ceea ce par” (p. 27), prin urmare „simplitatea lor și, mai cu seamă, numărul foarte mare în care le întâlnim ne arată că în ele trebuie căutat impulsul care îi făcea pe oamenii din veacurile trecute să scrie pe marginea unei cărți” (p. 27). Cu alte cuvinte, atenția acordată de editoare acestui tip de note marginale revelează importanța mult mai mare a acestui tip de discurs decât poate să pară la prima vedere, precum și valoarea lor profund identitară.

În *Nota asupra ediției* sunt expuse principiile de transcriere fonetică adoptate de editoare. Întrucât grafia acestui tip de texte este, în general, neunitară, autoarea a procedat la stabilirea unui set

de principii de redare, soluțiile de interpretare a slovelor fiind, de regulă, cele întrebuițate și în transcrierea textelor din seria *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*. În alte situații, soluția de interpretare s-a stabilit în urma unei examinări a sistemului grafic al scribilor. Tot aici se fac precizări cu privire la redarea în alfabet latin a textelor în alfabet de tranziție, dar și cu privire la secvențele în alte limbi, la cuvintele latine, grecești și slavone, la tratamentul cuvintelor abreviate, la cel al slovelor suprascrise, al slovelor-cifre, la modul de redare al anilor, la conținutul aparatului critic etc.

Conținutul propriu-zis al lucrării se întinde pe p. 39–407 și este structurat pe secole. În cadrul unui secol, sub titlul fiecărei cărți, sunt redade, în ordinea apariției, notele marginale din cuprinsul exemplarelor studiate, acestea fiind numerotate continuativ de la secolul al XVI-lea la secolul al XVII-lea, respectiv de la 1 la 2369. Acolo unde este cazul, la fiecare exemplar este consemnată mai întâi prezența însemnărilor în alte limbi. Notele transcrise sunt însoțite în aparatul critic de numeroase adnotări filologice și paleografice referitoare la grafie, lecțiuni, corecturi, traduceri de cuvinte sau secțiuni din însemnări, numerotarea paginilor sau a filelor, situații de deteriorare a suportului de scris, probleme de ilizibilitate ș.a.

Glosarul conține lista arhaismelor, a cuvintelor rare și a celor cu un sens diferit față de cel actual, indicându-li-se sensul din text, cu trimitere la numărul însemnării. Se întâlnesc aici cuvinte și forme inedite, precum *citituriie*, cuvânt neatestat, cu sensul probabil de „act, înscris”, prezent în însemnarea 2246, *horivdie*, cuvânt necunoscut, cu sensul probabil de „smârcul mării”, în însemnarea 16, *lunieriu*, neatestat, cu sensul de „carte cu vieți de sfinți organizate pe luni, prologariu”, în însemnarea 1272, *șurungiu*, neatestat, cu sensul, probabil, de „roșu”, în însemnarea 2333, *alcăzii* (a se ~), formă neatestată pentru *alcăzi* „a se tocmi”, identificată în însemnarea 730, *arfună* pentru *arvună* „acont”, în însemnarea 1054, *blead* pentru *blid* „discos”, în însemnarea 1046, *brudan* pentru *brudinar* „podar sau om care îi trece pe alții printr-o trecătoare”, în însemnarea 355, *celep* pentru *celibe* „necăsătorit”, în însemnarea 401, *cioleac*, formă adjectivală pentru *schilod*, în însemnarea 2283, *siobol* pentru *sobor*, în însemnarea 1776 ș. a.

Numărul mare de note marginale și conținutul lor foarte bogat și variat a impus autoarei întocmirea unor valoroși și utili indici, care ghidează în mod eficient orientarea cititorilor în conținutul însemnărilor. Gruparea însemnărilor pe categorii de conținut este realizată în cuprinsul *indicelui tematic*, unde categoriile sunt ordonate alfabetic, regăsindu-se aici teme despre: agricultură (starea recoltelor, prețul cerealelor și al animalelor), „am scris eu” (adică de identitate, dar fără semnătură), aprecieri asupra cărții, arhieriei, astronomie, biruri și dări, blesteme, catastrofe naturale (cutremure, incendii, inundații, lăcuste, secetă, foamete, epidemii, epizootii), citate biblice (sau fragmente din citate biblice), comentarii la citate biblice, considerații asupra cărții ca obiect, comentarii de cititor (rezumate, constatări și îndemnuri către viitorul cititor), cititorii de biserici, curiozități și coincidențe, date și toponime, epidemii, fragmente de pravile, fragmente de predici, fragmente din slujbe, fragmente din vieți de sfinți, ghicitori, enigme, jocuri de cuvinte, glose la textul tipărit, indicații tipiconale sau de utilizare a textului în biserică, indicații pentru când se citesc psalmii, indicații asupra cântărilor din biserică, istoria bisericii și a bisericilor, istoria cărții, însemnări de cumpărători, răscumpărători, donatori sau restauratori de carte, istorie personală, încercări de condei, exerciții de calligrafie, cuvinte dispartate, notițe fără sens, însemnări de apartenență a cărții, însemnări fragmentare, incompreensibile sau cu sens echivoc, însemnări de cititor, întâmplări, învățături bisericesti, legăminte și însemnări testamentare, meteorologie, notițe casnice, obiceiuri, observații asupra realităților din lumea scribului, polemici confesionale, pomelnice, psalmi și fragmente de psalmi, războaie și năvăliri, războaiele ruso-turce, rețete, rugăciuni și fragmente de rugăciuni, sapiențiale, scrisori, mesaje și urări, semnături, voievodale, versuri și forme rimate. *Indicele de personalități* reflectă menționarea acestor nume în cuprinsul notelor, urmându-se și aici criteriul alfabetic pentru clerici, domnitori, dieci (grămăticii), boieri și dregători, împărați și domnitori străini. Prezența tipăriturilor într-un loc sau altul, răspândirea și circulația cărților, locul de origine al proprietarilor, localitățile în care cititorii își desfășurau activitatea etc. sunt sistematizate în *indicele geografic*, care contribuie la identificarea cu ușurință a acestui tip de informații.

În cazul indicilor tematici s-a menționat că nu totdeauna plasarea unei însemnări într-o anumită categorie a fost lesne de operat, deoarece însemnările de acest tip au un conținut variat, uneori dificil de atribuit uneia sau alteia dintre categorii. Aceasta a făcut ca unele dintre aceste însemnări să nu se regăsească numai la o singură categorie, ca în exemplul însemnării 30: „(59) Acel Praxiș l-au co<m>părat / (61) Șimon Gheți c<t>itor a mă/năstiri<i> (63) de la Ță/cașoară (65) că este hra/mul (67) St'u mare muce/nic (69) Dimitrie / (71) și o u dat mănă/stiri<i> (73) spre lauda lui / (75) Dumnezeu. Cene o va fu/ra (77) de la Sta mănă/stire (79) să hie afurisi/t (81) de 318 de oteț / (83) de la Nichie și să ve/rse (85) mațele lui ca / (87) Ar<ie>”, înregistrată la categoria *blesteme*, dar și la *istoria cărții, însemnări de cumpărători, răscumpărători, donatori sau restauratori de carte*. În alte situații, criteriul urmat este cel al conținutului predominant, ca în cazul însemnării 193: „(37') Să să știe că această sfântă carte ce să numește Pravelă și este a lui protop<op>ului Iane din Miz<i>lu și când i s-au întâm<p>latu de a muritu în urma cu doică <au rămas> trei copii, anume al mai mare Dragomiru și al mai mijloceichiu, anume Mareșu, și al mai micu, a<nume> Ioniță. Iar aceasta au scris eu hăl mai mijloceichiu, Mareșu. Și cine i-ar prăpădi această car<te> să f[...] să o adu<că> acolo. Iar dacă nu o aduce să fie afuri<si>tu de p<a>truzece sfinți arhieriei. Mareș băiatu acesta”, atribuită numai categoriei *însemnări de apartenență a cărții*.

La finalul lucrării sunt inserate zece facsimile care înfățișează mostre de note marginale, atât din textele tipărite, cât și din cele manuscrise. Acestea oferă cititorului neavizat, dar nu numai, o imagine autentică a modului în care notele marginale se prezintă în fața cercetătorilor interesați de ele, dar și a numeroaselor aspecte problematice cu care aceștia se confruntă în transcrierea lor. *Cuprinsul*, care încheie lucrarea, are, dincolo de redarea conținutului dispus în secțiunile sale, și rolul de a orienta pe cititor în numărul și dispunerea titlurilor de carte aparținătoare celor două secole avute în vedere în întocmirea acestui corpus.

Prin structură și conținut, lucrarea este un punct de referință în editarea corpusurilor de însemnări, în modul lor de abordare, de interpretare și de valorizare, în consecință, un reper în bibliografia subiectului. În același timp, ea dă mărturie despre efortul și munca depusă, uneori epuizantă, dar mai cu seamă despre inițierea în varii domenii științifice a filologului, ceea ce arată că editarea notelor marginale este una complexă, pe care autoarea o realizează cu multă migală și competență.

OTILIA URS, CRINA POP

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”

al Academiei Române

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

otilia.urs@acad-cj.ro

crina.pop@cad-cj.ro

SILVESTRO AMELIO, *Conciones Latinae Muldavo*. Studii introductive, ediție de text și glosar de GH. CHIVU și FLORENTINA NICOLAE, București, Editura Academiei Române, 2023, 599 p. + 30 facs.

Predicile model au căpătat o popularitate în Evul Mediu occidental și au continuat să fie întrebuințate în modernitate, o dovadă fiind larga lor răspândire o dată cu apariția tiparului. În aproape orice colecție de carte veche se poate întâlni cel puțin un volum de predici model, de cele mai multe ori aparținând secolelor al XV-lea și al XVI-lea. Ele sunt scrise pentru a fi preluate fie ca atare, fie cu mici modificări de către cei puși în situația să predice în contexte similare. Unul dintre cei mai importanți autori de predici model ai Evului Mediu, Pelbartus de Themeswar/Pelbart din Timișoara,

afirma explicit în introducerea colecției sale (*Sermones Pomerii de tempore*) că a scris mai multe predici pentru fiecare sărbătoare, în așa fel încât un preot care rămâne în același loc mai mulți ani să aibă de unde alege. Predicile model sunt împărțite în mod tradițional în trei categorii: *De tempore* (dedicate duminicilor și altor sărbători din ciclul liturgic), *De sanctis* (dedicate praznicelor sfinților), *Quadragesimales* (dedicate postului Paștelui).

Cele 86 de predici ale franciscanului conventual Silvestro Amelio, editate de către Gh. Chivu și Florentina Nicolae, conțin atât predici ce pot fi considerate *De tempore*, care formează aproximativ prima jumătate a lucrării și sunt, cu excepția a trei dintre ele ce au ca sursă pe Petrus de Palude, copiate după o culegere a lui Radulphus Ardens, cât și predici *De sanctis*, copiate de data aceasta după Ludovicus Granatensis, *Conciones quae de praecipuis Sanctorum festis in Ecclesia habentur, a Festo Sancti Andreae usque ad Festum Beatae Mariae Magdaleneae*. Astfel poate fi explicată utilizarea masivă celor două surse: Radulphus Ardens este fructificat pentru predicile dedicate ciclului liturgic (predicile 1–37, 40, 42–64), iar Ludovicus Granatensis pentru ciclul dedicat sfinților (predicile 65–86). Spre deosebire de Pelbart, Amelio propune o singură predică pentru fiecare sărbătoare, dar intenția lui este similară: să producă un text care să le fie util și altor misionari care vor trebui să predice în Moldova.

Lucrarea din 1725, deși menită tipăririi, s-a păstrat doar în ms. rom. 2882 BAR. Unul dintre motivele posibile ale netipăririi ar fi acela că nu conține nicio predică originală, după cum este precizat și în introducerea scrisă de Florentina Nicolae: „Textul latinesc din *Conciones Latinae Muldavo* reprezintă deci o compilație de trei surse majore, asupra cărora Silvestro Amelio a intervenit minimal și din care a extras fragmente considerate relevante pentru tema unei anumite omilii” (p. 12). Deși în Evul Mediu, înainte de apariția tiparului, era comun și util să fie răspândită o lucrare neoriginală, nu este foarte clar dacă în secolul al XVIII-lea ar fi avut cu adevărat sens publicarea unui text care nu face decât să copieze predici deja tipărite. Totuși, un posibil interes ar putea fi justificat de traducerea predicilor în limba română din Moldova, lucru de o deosebită importanță pentru orice misionar catolic care vizita acest teritoriu. Se pare, totuși, că acesta nu a fost considerat un motiv suficient pentru a încredința textul tiparului.

Textul în limba română este redactat în alfabet latin, urmând modelul ortografic maghiar, după cum arată profesorul Gh. Chivu în studiul care prefațează ediția critică, intitulat „*Conciones latinae muldavo*”. *Un manuscris singular din secolul al XVIII-lea*: „<...> constatăm existența unor dovezi numeroase de îmbinare, într-o ortografie cu litere latine puțin obișnuită și deloc unitară, a unor norme preluate din scrisul maghiar al epocii” (p. 14–15). Această grafie permite notarea unor rostiri regionale, care ar fi, altfel, pierdute, întrucât normele scrisului cu alfabet chirilic, uzuale în limba română veche, le ignora ca fiind regionale: „Acest mod aparte de utilizare a alfabetului latinesc a constituit însă, datorită valorii fonologice a unora dintre grafemele specifice, și un mijloc eficace de notare a unor rostiri de tip regional, pe care scrisul cu litere chirilice, deja normat în cultura românească veche, le evita în mod sistematic, întrucât erau considerate, cu certitudine, neliterare” (p. 16).

Ediția critică este realizată cu probitate și pune la dispoziția cititorului o serie de date utile precum identificarea surselor implicite ale textului latin și studierea atentă a modului de lucru al lui Amelio. Un alt instrument neprețuit, de data aceasta pentru porțiunile de text în limba română, este constituit de *Glosarul* care se află între paginile 583–596. Este vizibil, așadar, faptul că ediția a fost alcătuită cu deosebită grijă și munca celor doi editori este de necontestat. Această muncă este cu atât mai admirabilă dacă luăm în considerare faptul că predicile sunt, în general, foarte greu de editat, întrucât conțin informații și, implicit, un vocabular care aparțin mai multor domenii: teologie dogmatică, teologie morală, literatură și istorie. De asemenea, efortul filologic presupus de editarea unui text paralel, în două limbi, este unul considerabil. Acesta este sporit în cazul de față dată fiind importanța colecției de predici care, deși nu este originală, ne oferă indicii neprețuite în legătură cu limba română vorbită în Moldova secolului al XVIII-lea. Atenția pe care cei doi editori o acordă aspectelor fine de filologie îi permit cititorului să observe tocmai aceste lucruri.

Este remarcabil faptul că manuscrisul lui Silvestro Amelio, recuperat de Duiliu Zamfirescu, a văzut în sfârșit lumina tiparului, datorită muncii minuțioase depuse de filologii Gheorghe Chivu și Florentina Nicolae. Importanța lui depășește sfera studiilor literare românești, întrucât constituie, prin sursele sale implicite, pe care le cunoaștem tocmai datorită acestei munci minuțioase, o dovadă în plus a importanței jucate de scolastică în perioada modernă.

ALEXANDRA BANEU

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
alexandra.baneu@yahoo.com*

DAIANA FELECAN, *Întâlnire cu semnele textului – 18 popasuri de lectură critică* –, București, Editura Academiei Române, 2018, 316 p.

Citit într-o cheie intertextuală de influență econiană, cel puțin la nivel paratextual – titlul prezentului volum –, demersul critic al colegei noastre Daiana Felecan adună 18 dintre reflecțiile sale, publicate în diverse volume, acte ale unor conferințe (inter)naționale, tot atâtea „popasuri de lectură critică”. Aparent disparate, ceea ce unifică studiile între copertele aceluiași volum sunt, așa cum afirmă autoarea însăși în *Argument*, „pe de o parte, posibilitățile multiple de abordare a unui subiect, iar pe de altă parte, rezultatele, care ne arată, mereu, o unitate în diversitate” (p. 7).

Volumul este structurat în 7 capitole, inegale ca dimensiune, dar scrise cu acribia și maturitatea cercetătorului aplecat înspre găsirea și interpretarea celui mai mic detaliu co(n)textual, care, angrenat în țesătura textului, îl complinește, participând la construirea sensului.

Ceea ce reține însă atenția, dintru început, este un alt fel de decalog, construit după tiparul celui biblic, cu enunțuri aparținând tipologiei textuale injonctive, în care, de data aceasta, vocea actanțială, la persoana I, aparține unui *eu-discipol*, recunoscător dascălului său: „1. Să-i porți neconținut recunoștință dascălului tău în inima ta și în cugetul tău !” (p. 13), enunț urmat de celelalte nouă imperative, iar ca epilog, „*imnul dascălului în cinstea discipolului*”: „Raiul a fost acolo unde au fost ei, discipolii mei” (p. 15).

Capitolul următor adună 3 studii în jurul conceptului de *politețe*, sub diferitele sale forme de manifestare: atitudinală, comportamentală, atât la nivel verbal, cât și nonverbal, autoarea concentrându-se asupra politeții ca act lingvistic, cuprinsă între marginile celor *șapte ani de acasă*, „stagiul existențial preliminar” (p. 30). Nu întâmplător, în continuarea *Decalogului* anterior, politețea lingvistică impune, la rândul ei, diferite „instrucțiuni” interpretate prin prisma moralei creștine, dar și a maximelor calității lui Grice.

Printre *Modalitățile lingvistice de adresare convenționale vs neconvenționale (formule de salut vechi și noi în limba română)* sunt identificate anumite formule de salut utilizate în spațiul public românesc, atât din perspectiva *structurală* (tehnicele de construcție), cât și funcțională (diferitele valori pragmatice contextuale). Înglobând simultan mai multe funcții și valori, prin forma sa de gest ritualic, condiționat cultural, salutul, în aceeași măsură verbal și nonverbal (strânsul mâinii, ridicatul pălăriei, înclinarea capului), reprezintă o „modalitate adresativă” (p. 35), dar și „unitate definitorie a interacțiunii” (p. 36).

Primul studiu din următorul capitol, *Construcția discursului literar, Marginalii la lectura textului literar*, se dorește a fi un (fel de) îndrumar, „recomandări” pentru studenții filologi, viitori profesori de limba și literatura română, dar nu numai, a căror lectură personală să numere „cele 100 de cărți pe care trebuie să le citim de-a lungul vieții” (p. 61), chiar dacă „computerizatul secol XXI” (p. 59) ne-a acaparat, punând stăpânire pe „parfumul eliberat de pagina răsfoită” (p. 59).

Parcurgând reperele bibliografice de teorie literară (Friedrich, Genette, Ingarden, Lintvelt etc.), autoarea glosează pe marginea *lecturii poeziei moderne*, a *receptării discursului dramatic* ori a *discursului epic funcțional*, amintind câteva dintre trăsăturile speciilor literare evocate: „textul liric [modern] «se conformează» unei sintaxe dezarticulate” (p. 63), „coexistența a două tipuri de texte – principal (replicile dintre personaje) și secundar (didascalii)” (p. 67) sau distincțiile operatorii între autorul concret și eul naratorial, în cazul textului narativ.

În cel de-al doilea studiu al capitolului, *Sens lingvistic în semnul estetic*, autoarea se revendică de la reprezentanți ai diferitelor școli lingvistice din spațiul autohton și internațional, aducând în discuție concepte teoretice precum schema comunicațională a vorbirii de sorginte jakobsoniană, modelul teoretic al *textului-aisberg* propus de Carmen Vlad, cu numărul deschis de „rețele”, înlănțuiri semnifice omogene verbale și nonverbale sau viziunea coșeriană tripartită de funcționare a limbajului.

Construcția, funcționalitatea și interpretarea discursului religios reprezintă una dintre preocupările constante ale Daiane Felecan (capitolul *Construcția discursului religios*).

Primul studiu al capitolului abordează rugăciunea; această manifestare ritualică, consumată individual și/sau colectiv, dincolo de stare/trăire atitudinală psihoemoțională, este analizată ca *act lingvistic*.

După un (scurt) exercițiu de lexicologie privind diferențe/suprapuneri semantice ale termenilor *rugăciune*, respectiv *rugămintă*, autoarea încadrează rugăciunea ca text: „gen al discursului (specializat) religios” (p. 89), cu trăsături și mărci semantico-pragmatice specifice. Sunt stabilite mai multe criterii în tipologizarea textului rugăciunii: atitudinea efectivă a emițătorului, beneficiarul rugăciunii, finalitatea acesteia, momentul zilei etc. În partea a doua a studiului, autoarea analizează rugăciunea femeii cananeence (Matei, 15, 21–28), din perspectiva politeției lingvistice.

Cel de-al optulea „popas” reprezintă reflecțiile Daiane Felecan cu privire la (posibilele) *Configurații structural-semantice în exordiu și în perorația omiletică. Predicile „Cuvânt de învățătură la Duminică Lăsatului de Brânză (Didahii)”, de Antim Ivireanul, și „Predica în Duminică dinaintea Marelui Post”, de Nicolae Steinhardt*, prin care cercetătoarea propune o „lectură critică” a celor două omilii.

Analiza contextului comunicativ în care se consumă „discursul omiletic de tip predică” (p. 105) are în vedere elemente sociologice, psihologice și lingvistice, acestea din urmă ocupând, cum este și firesc în demersul propus, ponderea cea mai mare. După identificarea elementelor macrostructurale ale introspecției acestui tip de discurs, Daiana Felecan purcede la o fină interpretare, până la cele mai profunde detalii oferite de cele două texte-ocurență, în forma lor explicită, dar mai ales implicită, activând în acest proces complex investigativ date, metodologii, instrumente de analiză revendicate din teoria actelor de limbaj, a analizei discursului, a pragma- și sociolingvisticii ori a gramaticii, cu precădere a liniei deschise de GALR II.

Studiul care încheie capitolul dedicat discursului religios face tranziția spre următorul capitol și se apleacă spre o analiză textual-discursivă a unui enunț de pe o piatră funerară, de la sfârșitul secolului al XIX-lea: „*Emilia cândva Serbac*” sau despre „*refuzul*” numelui, studiul circumscriindu-se interpretării onomastice, din perspectiva numirii neconvenționale.

Cele șase contribuții constitutive ale capitolului *Identitate și alteritate în actul numirii* reprezintă preocupările în știința numelui de peste 10 ani ai autoarei, finalitatea acestora reflectându-se în publicarea investigațiilor onomastice în actele unor conferințe naționale și internaționale sau ale unor publicații de specialitate.

Noua perspectivă propusă de lingvistă depășește granițele limitate/limitative (de altfel, în contextul actual al cercetării filologice, în general, și al cercetării onomastice, în particular, nu se mai poate vorbi de o abordare restrictivă, ci perspectiva inter- și transdisciplinară nu este doar necesară, ci chiar obligatorie) ale unei onomastici tradiționale și antrenează, rând pe rând sau simultan, în descifrarea actului de numire, concepte din filozofia limbajului, din antropologia culturală, din pragmatică sau sociologie.

Reținem câteva concepte care au devenit operaționale în literatura de specialitate: *onomaturg*, *agent nominator*, *pacient numit*, *instanță nominatoare*, *denominator*, *agentul numirii*, *antroponime cu valoare generică* etc., unele dintre acestea, într-o relație lexicală de sinonimie sau în interrelaționare

agent – pacient (al actului numirii), reiterate în tezele de doctorat din (sub)domeniul filologic al onomasticii, elaborate și susținute în cadrul programului de studii doctorale de Științe umaniste de la Baia Mare, din cadrul Școlii doctorale UTCN.

Un alt studiu abordează, din perspectivă teoretică, numele de botez, surprins între dimensiunea lui sacră, respectiv cea profană (*Nume de botez – între sacru și profan. Abordare teoretică*).

Asimilând o bibliografie de referință în domeniul sacralului (perspectiva antropologică, filozofică și teologică – Caillois, Durkheim, Eliade, Otto etc.) și reconstruind în propria viziune trăsăturile specifice ale lui *homo profanus* și pe cele ale lui *homo religiosus*, Daiana Felecan identifică (noi) elemente circumscrise sacralității/non-sacralității, în cazul numelui de botez. Sunt făcute trimiteri vetero- și nou-testamentare la cazuri de schimbare a numelui (Noemina → Mara, Simon → Petru, Saul → Pavel) sau la diferite practici rituale de sorginte magică ori în cazul intrării în monahism.

Comunicarea în mediul virtual, din ce în ce mai pregnantă în lumea contemporană, înlocuitor a comunicării nemediate, *face-to-face*, va face obiectul studiului *Retorica pseudonimelor din mediul virtual*, libertatea de expresie, dezinhibițiile atitudinale (verbală sau de altă natură) ascunzându-se sub acest *nomen falsum*, ce pune sub protecția anonimatului, în fapt, pe posesorul unui *nomen verum*, cu toate justificările de ordin psihologic, mai ales, ale celui care recurge la această „nouă identitate” (vezi p. 154–155).

Demers cu atât mai salutar cu cât constituirea corpusului (300 de ocurențe culese din internet, din diferite rețele de socializare, forumuri etc.) implică o investigație care presupune o cunoaștere prealabilă a posibilelor pseudonime „reale” colportate în lumea factuală, distincte de pseudonimele virtuale, userii acestora din urmă devalând-și „identitatea” exclusiv în spațiul virtual.

Criteriile pe baza cărora se face taxonomizarea acestor sintagme nominale sunt diverse: morfosintactice, lexico-semantică, de natură stilistică sau în funcție de anumite câmpuri lexicale care le circumscriu.

Numele de brand: repere de analiză reprezintă perspectiva teoretică a unei ramuri a științei numelui: *onomastica comercială*, cu aplicație în studiul de față la cultura națională. Elementele de noutate aduse prin reflecția cercetătoarei sunt marcate prin redimensionarea semantico-referențială, dar și a contextului lărgit, în care numele de brand (NB) este analizat. Subcapitolele sunt evocatoare în acest sens: 4.2. NB, ca act de vorbire, 4.3. Discursul publicitar, ca background al NB, 4.4. NB, ca nume propriu.

Cea de-a 14-a „oprire” critică și de sondare a contextului social-politic al României postdecembriste o reprezintă studiul de caz privind poreclele din sfera politicii românești (*Un caz de nume proprii semantic structurate: poreclele atribuite oamenilor politici din România*). Este identificată această predispoziție națională, înscrisă genetic în resorturile cele mai intime ale românului, spre poreclire: „Pasiunea pentru poreclire vine din abilitatea incontestabilă a românului pentru batjocură, din apetitul său pentru harță, pentru ciufulirea celui alt, aptitudine dobândită grație temperamentului său vulcanic, spiritului incendiar și neconținut în alertă” (p. 177). Dincolo de substraturile psihologice care stau la baza acestei atitudini nominatoare, autoarea tratează porecla sub semnul numirii neconvenționale, prin *neconvențional* (în spațiul interacțiunii verbale orale sau scrise) înțelegând orice „rabat de la canoanele scrise sau nescrise impuse de specificul situației și [în care actorii verbali] recurg [...] la o serie de mijloace necanonice de delimitare a particularului reperat sau reperabil” (p. 178).

Din altă perspectivă, porecla se poate subsuma, alături de alte forme manifeste, agresivității verbale (vezi p. 180). Sunt luați „sub lupă” diferiți reprezentanți ai eșichierului politic românesc, indiferent de formațiunea doctrinară căreia îi aparțin, de fiecare dată actul poreclirii dezvăluind o atitudine violentă și de „intoleranță față de adversarii politici” (p. 181). Iar la acest nivel atitudinal se evidențiază diferența definitorie între nickname-urile userilor din spațiul virtual (întotdeauna ales deliberat) și cel din lumea factuală, în care nu există identitate între agentul nominator și cel numit.

Același criteriu lexico-semantic va deveni operațional și în taxonomizarea poreclelor inventariate, cu mențiunea că „numărul poreclelor unui politician este direct proporțional cu notorietatea de care se bucură la un moment dat pe scena politică și, implicit, în spațiul public → temporaritatea poreclelor și fidelitatea lor față de moda lingvistică” (p. 196).

Homo ludens, la orice vârstă biologică s-ar afla, își manifestă nevoia de joc (și) prin opțiunile onomastice atribuite unor artefacte „destinate divertismentului, lumea jucăriilor reprezentând un univers predilect pentru cei mici și o modalitate de destindere pentru cei mari” (p. 199).

Criteriile de clasificare a numelor de jucării se diferențiază de numirea *universului uman* și gravitează, așa cum observă autoarea, în jurul a două verbe: „a se chema” (în acest caz este vorba despre o „instanță numinatorie” care coincide cu producătorul – numele *oficial/comercial*). În cel de-al doilea caz, numele *neofical* al jucăriei denumite poartă marca subiectivității agentului nominator (i.e. beneficiarul jucăriei, copilul sau cineva din anturajul acestuia, părintele) stă sub auspiciile verbului „a boteza”.

Artifex ludi sau despre joaca de-a numele. Formă și sens în actul atribuirii de nume jucăriilor reprezintă, în fapt, rezultatele la care a ajuns autoarea, studiu construit cu metodologia și instrumentele anchetelor sociolingvistice (analiză multicriterială, în funcție de profilul respondentului, după vârstă, sex, instrucție etc.).

Ultimele trei „popasuri”, aparent discontinue față de restul întregului, se leagă coerent prin fidelitatea autoarei față de metodologia adoptată în analiza și interpretarea faptelor de limbă, precum și prin (auto)exigența cu care exploatează lingvistic fiecare detaliu manifest ori „citit” (recuperat prin mecanisme inferențiale) dintre/printre rânduri. Le menționăm cu titlu de posibile invitații la o lectură critică, dar și la izvoarele care au stat la baza acestuia: *Aspecte pragmalingvistice în limbajul criticii stilistice televizate. Studiu de caz, Imaginea străinului în dramaturgia românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Prepoziția – valori funcționale*.

Primul dintre cele trei studii menționate demonstrează, încă o dată, meticulozitatea și exactitatea cu care cercetătoarea întregeste interpretările date contextului lingvistic investigat, prin cele două *Anexe* care transcriu situația de comunicare analizată (o emisiune televizată, cu elementele specifice unui astfel de tipar comunicativ, respectiv normele de transcriere a textelor).

Pasionată de istoria limbii române literare, Daiana Felecan nu putea să nu zăbovească reflexiv și critic asupra primelor creații dramatice românești, secolul al XIX-lea reprezentând un moment de cotitură în evoluția socială, politică și culturală a Țărilor Române, prin contactele directe cu lumea occidentală a vremii respective. „Reflexul” verbal al acestor mutații va explica, în oarecare măsură, „mecanismul de funcționare a societății raportate la limbă, mecanism care ilustrează, cel mai adesea, discrepanța, lipsa de *adecvare*, distanța dintre esență și aparență...” (p. 251) și va reda prelungirea scenei sociale, a unei anumite stratificări, la nivelul *realității lingvistice*.

Izvoarele sunt reprezentate de *fragmentarii* ale operelor lui Costache Făca (*Comodia vremii*), Costache Bălăcescu (*O bună educație*), Matei Millo (*Un poet romantic*), Constantin Negruzzi (*Muza de la Budujăni*), Vasile Alecsandri (*Iorgu de la Sadagura sau Nepotu-i salba dracului, ciclul Chirițelor*).

Prin identificarea „elementului străin”, autoarea surprinde abundența structurilor idiomatice de origine non-autohtonă (în majoritatea lor franțuzisme, italianisme, neogrecisme), inserate nepotrivit/neadecvat în contextul verbal lărgit al personajelor care le folosesc, dar și aproximativ în corpusul fonematic și/sau semantic al cuvântului împrumutat *ad-hoc*, utilizare care are drept efect, de fiecare dată, comicul de limbaj, consecință, uneori, a celui de situație.

Prepoziția – valori funcționale prezintă această parte de vorbire la nivelul microsintaxei (i.e. sintaxa propoziției), conector care asigură rolul de liant între un centru de grup și adjuncții elementului morfologic al centrului: *substantivul* sau un substitut al acestuia (*pronume*), generator, la nivel sintactic, de atribut. Funcția sintactică de complement prepozițional sau circumstanțial va fi determinată de un centru de grup exprimat prin *verb* (*adjectiv, adverb, interjecție*).

Sunt enumerate contextele distribuționale ale unor cazuri speciale de prepoziții: morfemul *pe* (pentru complementul direct), prepoziția *a* (cu cazul genitiv), *la* (construcție echivalentă cu un dativ) sau valoarea morfematică a lui *a* din structura infinitivului.

La nivel macrotextual, interpretarea (conotativă) a relatorilor prepoziționali asigură coerența întregului eșafodaj de lectură critică a Daiane Felecan, a (micro- și macro)temelor de natură diversă supuse investigației lingvistice, într-o abordare intra-, inter- și transdisciplinară.

Dorim să remarcăm totodată notele de subsol (223), care completează discursul teoretic propriu-zis și care constituie, în unele cazuri, veritabile „fișe” și/sau glosări lexicografice ori incursiuni etimologice, reflecții de natură enciclopedică, prin excelență de factură umanistă.

Formația clasicistă a autoarei se trădează la nivel paratextual (mottourile cu grijă alese, precum și citatele celebre din Cicero, Seneca, Tacitus ori *memorabilia dictum* „cu autori necunoscuți”, dispuse tipografic la nivel de *Endnote*).

La nivel metatextual, decriptarea (corectă) a acestora îl avizează pe (potențialul) cititor de discursul ce urmează a se depăna, oferindu-i (posibile) chei de lectură critică, în căutarea sensului (sensurilor) ascunse, mai apoi devoalate, prin demersul interpretativ.

În concluzie, *Întâlnire cu semnele textului – 18 popasuri de lectură critică* – propune o viziune integratoare a interpretării diversității faptelor de limbă, întotdeauna având ca surse bibliografice căi (deja) bătorite ori de dată recentă, atitudine critică de fiecare dată dublată de o privire proaspătă, inedită, mereu în căutarea unor interpretări originale a ceea ce deja a (mai) fost spus ori a unor teme nou investigate.

MIHAELA MUNTEANU SISERMAN
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Centrul Universitar Nord Baia Mare
Facultatea de Litere, str. Victoriei, nr. 76
ela_munteanu@yahoo.com

LAVINIA NASTA, *Determinarea. O reconsiderare gramaticală a articolului în limba română*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 294 p.

Apărută în 2023 la Presa Universitară Clujeană, cartea de debut a cercetătoarei Lavinia Nasta, *Determinarea. O reconsiderare gramaticală a articolului în limba română*, este o lucrare de gramatică teoretică, care își propune să analizeze problema determinării în limba română, atât din perspectivă clasică, structuralistă, cât și în manieră pragmatică, semantică sau logică. Tema aleasă este una de anvergură în lingvistica autohtonă, având în vedere că există o bibliografie impresionantă despre articolul românesc, integrat în ultimele tratate de gramatică în categoria gramaticală a determinării, iar spiritul critic și contestatar al autoarei demonstrează că lucrarea nu este doar o monografie a articolului, ci și o încercare de a stabili ce este articolul și care este rolul lui în morfosintaxa limbii române contemporane.

Cartea este structurată în două părți, prima fiind dedicată conceptului de determinare în lingvistica românească (4 capitole), iar cea de-a doua, interpretărilor articolului (5 capitole). Deși autoarea acordă mai multă atenție celei de-a doua părți, fapt care se observă atât din volumul de muncă (referințe bibliografice numeroase, corpus bogat, analize amănunțite), cât și din introducere (unde cercetătoarea pledează pentru necesitatea clarificării teoriilor despre articol și pentru adoptarea unei perspective inovatoare, precum existența unui singur tip de articol), ambele secțiuni sunt bine gândite și bine argumentate, valoarea lor pentru gramatica românească fiind incontestabilă.

Primul capitol al primei părți, *Determinarea – relație sintactică*, tratează terminologia referitoare la relația dintre un termen regent și un termen subordonat, demonstrând că noțiunile existente (subordonare, determinare, guvernanta, dependență, dominare) au caracteristici distincte și nu reflectă în totalitate același concept. Autoarea respinge utilizarea lor ca sinonime și optează pentru o diferențiere terminologică, susținând că determinarea este un efect al subordonării, adică o altă însușire a termenului subordonat/dependent.

Cel de-al doilea capitol, *Determinarea – o categorie gramaticală inedită*, discută categoria gramaticală a determinării prin prisma celor două mari accepții existente în lucrările lingvistice româ-

nești, și anume determinarea ca trăsătură specifică a substantivului și determinarea ca trăsătură esențială și pentru alte clase lexico-gramaticale (de plidă, verbul), meritul autoarei constând în sublinierea neajunsurilor acestor teorii. Al treilea capitol, *Determinarea/Determinantul – funcție sintactică*, prezintă caracteristicile fundamentale ale determinantului și examinează critic argumentele din GBLR în privința reorganizării grupului nominal (prioritizarea criteriului semantic, în detrimentul celui sintactic, în vederea unei descrieri echipolente a părților secundare de propoziție), scoțând în evidență aspectele discutabile ale noilor funcții sintactice din grupul nominal. Al patrulea capitol, *Determinarea – funcție semantică sau operație pragmatică?*, dovedește că determinarea nu se rezumă la nivelul morfosintactic al limbii și că semantica nu este suficientă pentru a reda complexitatea conceptului.

Ultimele două capitole ale primei părți, chiar dacă sunt preponderent descrieri teoretice, reflectă poziția pe care o adoptă autoarea, și anume revenirea la accepția tradițională a atributului și a subspeciilor lui, precum și înțelegerea determinării în manieră integralistă, ca proces pragmatic – limbă în context.

Partea a doua a lucrării debutează cu o trecere în revistă a accepțiilor despre articol în lingvistica autohtonă. Astfel, primul capitol, *Introducere. O privire diacronică asupra articolului*, pune în prim plan caracterul atipic al articolului românesc în comparație cu articolul din alte limbi romanice și, totodată, demonstrează că existența numeroaselor interpretări ale articolului este o trăsătură a mai multor limbi.

Următoarele trei capitole (2 – *Interpretarea clasică a articolului*, 3 – *Interpretarea structuralistă a articolului*, 4 – *Interpretarea funcțional-sintactică a articolului*) analizează articolul în plan sincron, evidențiind caracterul discutabil al celor trei mari perspective: articolul ca parte de vorbire, articolul ca morfem al determinării și articolul ca morfem cu funcția sintactică de determinant. Aceste capitole sunt, de fapt, o trecere inteligentă către ultimul și cel mai important capitol al lucrării, *Interpretarea neotradițională: articolul – morfem cazual analogic*.

Autoarea reactualizează valoarea de morfem cazual a articolului, valoare necontestată de gramaticile moderne, dar marginalizată în favoarea unei noi categorii gramaticale, insuficient argumentată din punctul de vedere al autoarei, propunând conceptul de morfem cazual analogic (analitic sau sintetic) cu scopul de a valorifica rolul pentru care s-a specializat articolul definit enclitic românesc.

Întreaga carte demonstrează relevanța, claritatea și structurarea impecabilă a argumentelor la care cercetătoarea apelează pentru a-și expune teoriile. Modalitatea precisă, concretă și tranșantă prin care aceasta readuce în discuție și rezolvă câteva dintre cele mai controversate concepte din lingvistica românească este marele plus al studiului. Totuși, pe lângă punctele forte amintite anterior (și multe altele pe care cititorii le pot descoperi doar în urma unei lecturi atente), lucrării i se poate aduce o observație.

Aprofundarea chestiunii articolului și în alte limbi (de exemplu, în cele germanice sau balcanice) ar putea duce la o ușoară schimbare de perspectivă și, de ce nu, la o nouă etapă, mult mai cuprinzătoare, în descrierea determinării. Este evident că lucrarea este tributară gramaticii neotradiționale de factură relațională, după cum afirmă însăși autoarea în introducere, însă o viziune mai inclusivă ar putea surprinde mai obiectiv natura articolului.

Ceea ce ar trebui reținut este faptul că Lavinia Nasta și-a propus și a reușit să clădească o teorie puternică, ambițioasă și viabilă, demonstrând că și-a depășit statutul de novice într-ale gramaticii.

Alexandra Gabriela Olaru
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21
alexandra_gabriela_1994@yahoo.com

ADELINA PATRICIA BĂILĂ, *Complementul în limba română. O clasificare categorial-relațională*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2023, 292 p.

Având la bază teza de doctorat cu același titlu și prefată de către G. G. Neamțu, în calitate de coordonator științific al cercetării, lucrarea Adelinei Băilă propune o nouă clasificare a complementului, bazată exclusiv pe două criterii gramaticale, categorial (morfolologic) și relațional (sintactic), dar reprezintă, în fapt, o analiză minuțioasă a mai multor funcții sintactice din gramatica limbii române, întrucât, așa cum afirmă autoarea în *Introducere*, sub denumirea de complement înglobează „atributul (determinantul, modificatorul, cuantificatorul, posesorul, complementul numelui), numele predicativ, elementul predicativ suplimentar (complementul predicativ al obiectului, predicativul suplimentar), complementul (direct, secundar, intern, indirect, prepozițional, posesiv, comparativ), circumstanțialele” (p. 14).

Încă de la începutul lucrării, Adelina Băilă regândește clasa complementului, argumentând că acesta determină nu doar verbul, adverbul, interjecția și adjectivul, ci și substantivul, pronumele și numeralul (p. 14). Înainte de a trece propriu-zis la clasificarea complementului, în *Capitolul I. Funcții sintactice vs funcții semantice în gramatica limbii române*, autoarea explică, de pe poziția gramaticii neotradiționale, diverse aspecte de ordin morfosintactic, care influențează ulterior definirea diverselor tipuri de complemente. În primul rând, definește o serie de termeni precum *relație sintactică, relație semantică, parte de propoziție, poziție sintactică, structura sintactică, funcție sintactică, funcție semantică, rol tematic, rol semantic*, un demers pe care îl considerăm foarte util, având în vedere că, în spațiul gramaticii românești, aceștia sunt folosiți fără o delimitare propriu-zisă, uneori chiar suprapunându-se. Apoi, preluând de la D. D. Drașoveanu definiția funcției sintactice („grupul format dintr-o relație de subordonare și un termen subordonat” (p. 35)) și diferențiind-o de funcția semantică (p. 37), autoarea analizează criteriile care stau la baza clasificării funcțiilor sintactice din tratatele gramaticale, observând că acestea sunt preponderent semantice sau semantico-pragmatice și într-o mai mică măsură sintactice (relaționale). Prioritizând criteriul categorial-relațional, după modelul mentorului său G. G. Neamțu, autoarea propune o reclasificare a complementului, sub cupola căruia introduce toți subordonații sintactici, cu excepția predicatului. În al doilea rând, autoarea nu ocolește nici principiul unicității în sintaxă, pe care îl redefineste păstrând însă aceeași bază neotradițională regăsită la D. D. Drașoveanu, completată de teoria rolurilor tematice: „doi termeni necoordonați se pot subordona aceluiași termen regent prin același tip de relatem numai dacă au conținuturi semantice diferite, adică roluri tematice/funcții semantice diferite” (p. 79).

Influența formării clujene a autoarei se observă inclusiv în poziția pe care tânăra cercetătoare o ia în raport cu anumite aspecte controversate din gramatica românească: de pildă, susține că participiul din structura diatezei pasive este, de fapt, un adjectiv și, în consecință, are funcție sintactică autonomă, argumentul principal fiind acordul sintagmatic total (în gen, număr și caz) al acestuia cu substantivalul-subiect; în același fel este interpretat și adjectivul cu funcția de nume predicativ, analizat separat de verb; numeralul este interpretat drept clasă lexico-gramaticală autonomă, fără a-i atribui alte valori morfologice, și, în funcție de absența sau de prezența unui substantiv în context, este analizat ca numeral sau adjectiv numeral. În ceea ce privește flexiunea cazuală, Adelina Băilă ține cont de delimitarea între cazuri și procazuri, propusă inițial de către G. G. Neamțu, dar rafinează această clasificare, propunând diferența dintre cazuri, procazuri și forme procazuale, ultimele fiind întotdeauna reprezentate de pronumele posesiv semiindependent *al*, în dublare sau în coordonare (p. 66). Acest lucru determină și diferențierea complementelor cazuale („Întotdeauna i-am respectat *pe ai mei*.”, complement pronominal acuzativ (p. 120)) de cele procazuale („*Râul Mureș* traversează orașul meu.”, complement substantival nominativ progenitiv (p. 144)) și de procomplemente („*Fumatul dăunează sănătății tale și a celor din jur.*”, procomplement pronominal prodativ (p. 127)).

Complementul este clasificat, din punct de vedere categorial, în: substantival, pronominal, numeral, adjectival, verbal, adverbial, interjecțional (p. 70) și, din punct de vedere relațional, în: complement cazual, care se subordonează prin flexiune cazuală și care poate fi: nominativ,

acuzativ, datival, genitival; complement procazual și procomplement, care se subordonează prin nonflexiune cazuală primă sau secundă, actualizată printr-un procaz sau printr-o formă procazuală; complement acordat, care se subordonează prin acord sintagmatic; complement prepozițional, care se subordonează prin prepoziție sau prin locuțiune prepozițională; complement aderent, care se subordonează prin aderență (p. 69). Coroborând cele două criterii, autoarea obține 34 de tipuri de complemente, pe care le descrie în capitolele următoare: Capitolul II. *Complementul verbului*, Capitolul III. *Complementul substantivului, al pronumelui și al numeralului* și Capitolul IV. *Complementul adjectivului, al adverbului și al interjecției*.

Complementele verbului, ale adverbului, ale adjectivului și ale interjecției includ complementul direct, indirect, secundar, intern, prepozițional, dar și circumstanțialele, care primesc, în sfârșit, o denumire și o descriere exclusiv morfosintactică. Complementele substantivului, ale pronumelui și ale numeralului includ ceea ce numim, prin tradiție gramaticală, atribut, nume predicativ, element predicativ suplimentar. Astfel, suntem de părere că Adelina Băilă reușește să prezinte un sistem de clasificare *omogen* al funcțiilor sintactice, bazat pe două criterii foarte clar delimitate: cel categorial și cel relațional. Deși numărul complementelor la care ajunge autoarea poate părea intimidant, modalitatea de denumire, de definire și de clasificare a acestora este cât se poate de transparentă și de logică din punct de vedere gramatical: în afară de subiect și de predicat, toate celelalte funcții sunt complemente, denumite după clasa lexico-gramaticală prin care se exprimă și după modul de subordonare (flexiune cazuală, acord adjectival, prepoziție, aderență). De exemplu, un complement substantival prepozițional se exprimă prin substantiv și se subordonează prin prepoziție, indiferent de termenul regent (verb, substantiv, pronume, numeral, adjectiv, adverb, interjecție), de semantica termenilor sau de caracterul obligatoriu sau facultativ: „Urc *pe munte* în fiecare primăvară...”, „Mă bazez *pe părinții* mei întotdeauna.” (p. 118), „Plecăm în concediu *în august*.”, „Elevii încă scriu *cu stiloul*.” (p. 119), „Masa *de lemn* e foarte veche.” (p. 142), „Respectăm opinia oricărui *din echipă*.” (p. 171), „După zece ani, pe doi *dintre colegi* nu i-am mai recunoscut.” (p. 214), „Medicamentul acesta e foarte bun *pentru stomac*.” (p. 229), „Mergi încet *ca melcul*.” (p. 240), „E vai *de tata!*” (p. 245).

Deși termenul regent nu (mai) reprezintă un criteriu de individualizare a funcției sintactice, Adelina Băilă inventariază, cu meticulozitate, toate construcțiile posibile, de la cele uzuale până la cele ușor anacronice. De pildă, complementul substantival prepozițional poate determina un pronume personal în nominativ sau în vocativ, un pronume demonstrativ, nehotărât, posesiv semiindependent, demonstrativ semiindependent în nominativ, acuzativ, genitiv, dativ, vocativ, un pronume negativ, interogativ, relativ, în nominativ, acuzativ, genitiv, dativ (p. 170–174), toate aceste structuri fiind exemplificate.

Un aspect care rămâne nediscutat, așa cum afirmă chiar autoarea, este statutul subiectului, pe care nu îl include în sfera complementului, deși în noile cercetări de gramatică acesta este considerat un complement matricial *privilegiat*.

În chip de *Concluzii*, autoarea reia complementele (complementul substantival nominativ, acuzativ, datival, genitival, prepozițional, nominativ proacuzativ, nominativ progenitival, nominativ prodativ, acuzativ pronominal, genitival pronominal, datival pronominal, vocativ pronominal; complementul pronominal nominativ, acuzativ, datival, genitival, prepozițional, nominativ prodativ; complementul numeral nominativ, complementul numeral acuzativ, datival, genitival, prepozițional; complementul adjectival; complementul verbal aderent, prepozițional; complementul adverbial aderent, prepozițional; complementul interjecțional aderent, prepozițional) și procomplementele (pronominal proacuzativ, prodativ, progenitival, proprepozițional) și le definește exclusiv din punct de vedere categorial-relațional. Astfel, de exemplu, „complementul substantival acuzativ este un determinant al substantivului, al pronumelui, al numeralului, al adjectivului, al verbului și al interjecției, care se realizează printr-un substantiv și se subordonează prin flexiune cazuală acuzativă primă, secundă sau terță” (p. 249), „complementul substantival vocativ pronominal este un determinant al substantivului, care se realizează tot prin substantiv și se subordonează prin nonflexiune cazuală nominativă primă” (p. 251), iar „procomplementul pronominal prodativ este un determinant al verbului, al adverbului și al adjectivului, care se realizează printr-un pronume posesiv semiindependent în coordonare (*a1*) sau printr-un pronume posesiv semiindependent produblat (*a2*) și se subordonează prin nonflexiune cazuală dativală” (p. 253).

Cu toate că lucrarea Adelinei Băilă este riguros structurată, credem că, pe alocuri, detaliile ar putea îngreuna lectura, mai ales că înțelegerea demersului științific prezentat aici reclamă din partea analistului un set substanțial de cunoștințe gramaticale de factură relațional-neotraditională. În plus, o serie de diviziuni ale complementului, cu denumirile aferente, se bazează pe interpretarea într-un anumit fel a unor fapte de limbă controversate (participiul, numerele, pronumele semiindependente, copulativele, flexiunea casuală secundă, statutul relațional al numelui predicativ și al predicativului suplimentar etc.). Deși autoarea prezintă numeroase argumente în favoarea interpretărilor sale, dacă unele dintre acestea sunt puse la îndoială de către cititor, automat multe dintre complementele rămân sub semnul lui *dacă*.

În *Anexa 1*, o completare a cărții „foarte interesantă și utilă pentru cititorul gramatician” (p. 12), după cum afirmă G. G. Neamțu, autoarea își îndreaptă atenția asupra funcțiilor semantice ale complementelor și inventariază 46 de asemenea funcții: agent, pacient, rezultat, temă, cauzal, instrumental, experimentator, stimul, posesor, beneficiar, destinatar, țintă, locativ, sursă, parcurs, modal, măsură, determinant (identificare), cantitativ, modificator, specificator, calitativ, calificativ, categorial, reflexiv, reciproc, partitiv, materie, focalizator, obiect posedat, relativ, temporal, repetitiv (iterativ), durativ, limitativ, comparativ, concesiv, opozițional, cumulativ, sociativ, scop, condițional, consecutiv, exceptiv, situativ, pasiv (p. 257). Caracterul cvasiexhaustiv al acestui inventar, care cuprinde și descrierea funcțiilor, dar și exemplificarea acestora, se datorează consultării mai multor cărți și studii de gramatică, de orientări diferite. Originalitatea acestei anexe constă în mai multe elemente, dintre care le amintim pe cele mai importante. Pe de-o parte, funcțiile semantice sunt extinse (și) în sfera substantivalului: cu alte cuvinte, pot avea funcții semantice (denumite de către autoare și roluri tematice) nu doar complementele care determină un verb, ci și complementele care determină un substantiv, un numeral, un pronume, un adjectiv. Pe de altă parte, sunt incluse în acest inventar funcții care, în tratatele de gramatică, apar drept *sintactice*, nu semantice (de pildă, determinantul, modificatorul sau unele denumiri corespunzătoare circumstanțialelor: concesiv, consecutiv, opozițional, sociativ, cumulativul etc.). Relevant este și faptul că autoarea le acordă funcții semantice inclusiv unor complementele exprimate prin pronumele posesiv semiindependent *al* sau prin adjective pronominale de întărire: „*Pe al meu copil nu l-a lovit nimeni niciodată!* (pacient), *Pe al meu copil l-a văzut cineva?* (temă), *Medalia a fost câștigată de al meu băiat!* (agent), *Cu al meu curaj pot să mut și munții din loc.* (instrument), *Cu ai mei copii nu m-am certat niciodată.* (sociativ), *Deseară mergem la ai mei socri dragi.* (locativ), *Din a ta credință izvorăsc faptele bune.* (sursă), *Nu e nimeni ca al meu băiat.* (comparativ), *Pentru ale mele succese am muncit doar eu.* (scop), *Gândul la ai mei copii mă face să nu dorm noaptea.* (modificator), *Sunt prietenă cu al tău frate.* (relativ), *Toți sunt de acord cu mine în afara de al tău băiat.* (exceptiv), *Prin al tău stomac sigur nu trece dragostea, tu ai nevoie de mâncare.* (parcurs)” (p. 268–269), *Decanul însuși s-a adresat studenților.* (focalizator)” (p. 262).

Anexa 2 așază în oglindă trei perspective asupra clasificării complementului: cea a gramaticii tradiționale, cea a gramaticii moderne și, în sfârșit, cea prezentată în lucrarea discutată aici. Prin urmare, credem că această a doua anexă nu vine să completeze cercetarea, ci are mai degrabă rolul de a orienta cititorul pe parcursul lecturii, prin găsirea unor corespondențe între denumirile date de către autoare diverselor tipuri de complemente și denumirea sub care acestea apar în GLR, respectiv în GALR și în GBLR. Deși nu punem la îndoială utilitatea acestei secțiuni, considerăm că ar putea fi redundantă, având în vedere că, pe parcursul cărții, autoarea semnalează deja aceste corespondențe.

Cu toate aceste mici aspecte discutabile, necesitatea unei astfel de lucrări în peisajul gramaticii românești este indiscutabilă, întrucât, pe de-o parte, le oferă celor interesați un sistem omogen de denumire, definire și clasificare a funcțiilor sintactice, fondat exclusiv după criterii morfosintactice (formale), iar, pe de altă parte, surprinde o perspectivă nouă asupra interdependenței dintre sintaxă și semantică în domeniul cercetării gramaticale.

LAVINIA NASTA

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
al Academiei Române*

*Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21
lavinia.dalalau@yahoo.com*